Необізнаність чи маніпуляції? Ще раз про «аргументи» на користь тези про 7-10 мільйонні демографічні втрати українців внаслідок Голодомору.

Геннадій Єфіменко

16 жовтня 2016 р. historians.in.ua опублікував статтю «Старий міф краще нових двох?», який з деякими доопрацюваннями був передрукований на порталі Інституту історії України. То був відгук на розміщений на фейсбук-сторінці Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» звіт-резюме Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932 – 1933 років: втрати української нації», яка 4 жовтня 2016 р. відбулася у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка[1]. Невдовзі музейники видалили той документ, але його скановане зображення залишилося у згаданій статті. А 19 грудня 2016 р. на сайті Музею було розміщено офіційну резолюцію конференції, яка там залишається і сьогодні. У ній було знято низку наявних в звіті-резюме антинаукових тверджень та помилок, але основний посил, заради декларування якого ця конференція і скликалася, залишився незмінним: «*Вважати науково встановленими на сьогодні втрати від Голодомору-геноциду 1932-1933 років щонайменше 7 мільйонів – в УСРР і 3 мільйони – за межами УСРР: на Кубані, в Центрально-Чорноземній області, Поволжі та Казахстані. Рекомендувати освітнім закладам, музейним установам, ЗМІ, дипломатичному корпусу вживати ці кількісні показники в освітній і інформаційній роботі, в яких враховані усі померлі під час Голодомору*»[2].

Вказаний висновок про «науково встановлені втрати» був затверджений всупереч дослідженням науковців-демографів, для яких такі підрахунки є, власне кажучи, фаховим завданням. Резолюція конференції прямо вказала на те, що 3,9 млн. прямих втрат через надсмертінсть, тобто вказаний співробітниками Інституту демографії та соціальних досліджень

імені М. Птухи НАН України «показник кількості жертв Голодомору є заниженим». Зрозуміло, що підстави для такої оцінки у резолюції конференції детально не розписувалися – формат документу цього не передбачає. Однак, згідно логіки наукових досліджень, аргументи на користь цифри «не менше 7 млн.» мали міститися у доповідях провідних науковців, на основі яких і було ухвалено резолюцію.

Матеріали конференції, які містять доповіді усіх її учасників, були опубліковані окремим виданням у 2017 р.[3] (далі при цитатах із цього збірника вказуємо у своєму тексті лише його сторінки). На пропозицію директорки Українського науково-освітнього центру вивчення Голодомору (HREC in Ukraine) Людмили Гриневич автор цих рядків детально проаналізував це видання, і результат такого аналізу незабаром з'являться на сайті HREC in Ukraine. У тому огляді простежено чи хоча б звернено увагу на кожну із праць, які розміщені у збірнику, тому обсяг тексту вийшов завеликий. Скорочений варіант тексту після узгодження із Л.Гриневич було розміщено на historians.in.ua. На порталі Інституту історії України ми передруковуємо цей текст із певними доповненнями із основного огляду, які стосуються співробітників Інституту історії України НАНУ.

Оскільки ця публікація є продовженням аналізу основної тематики конференції від 4 жовтня 2016 р., то подаємо у ній аналіз текстів насамперед тих науковців, на основі доповідей яких і було ухвалено контраверсійну резолюцію цього заходу Потрібні прізвища допомагає з'ясувати та ж таки резолюція, одним із пунктів якої пропонується «залучити до розробки підручників з історії України для ЗОШ і вищих навчальних закладів дослідників Голодомору – учасників конференції В. Марочка, В. Сергійчука, А. Зінченка, Я. Калакуру»[4]. Ці ж автори, за винятком А.Зінченка та з додаванням Володимира Василенка, зазначені як доктори наук - редактори збірника матеріалів, а, отже, несуть головну відповідальність за науковість усіх текстів видання. Це важлива, заувага,

оскільки аналізом вказаних науковців навіть скорочений варіант огляду не обмежиться.

Почнемо з тексту Ярослава Калакури, який звернув увагу на історіографію та джерельні свідчення демографічних наслідків Голодомору (с. 116-121). Звертаючись до питання про кількість загиблих, професор формально намагається «примирити» різні точки зору, однак його симпатії однозначно на боці тих, хто говорить про 7 млн. До цього можна було б поставитися з розумінням, зрештою, то право Автора віддавати перевагу тим чи іншим аргументам, якби не одне «але» - дослідник у своєму аналізі фактично ігнорує не лише праці (їх взагалі у статті згадується небагато), але навіть і прізвища демографів - вони відсутні у тому переліку науковців, які вивчали питання демографічних втрат. Тобто говорити про реально зважену оцінку історіографічного доробку не доводиться, оскільки поза увагою залишилися численні дослідження тих, хто займався копіткими підрахунками на фаховому рівні.

Доволі несподіваною для рецензента виявилася тема статті відомого правознавця-міжнародника Володимира Василенка – «Емпіричні та класичні підходи у підрахунку демографічних втрат України внаслідок Голодомору 1932-1933 років» (с.47-49). Разом із слушними зауваги та висновками праця містить низку недоліків (детальніше – у повному огляді). Одним із них, який, по суті, позбавляє аналізований текст статусу наукової праці, є відсутність посилань на джерела і списку літератури та джерел як такого.

Просто таки неприпустимою для фахівця вадою є надана В.Василенком оцінка результатів перепису 1937 р. Засекречені Кремлем одразу після проведення і відкриті лише наприкінці 1989 р. дані цього перепису Автор означає як «особливо сумнівну статистику». (с.48). Через відсутність посилань відразу важко зрозуміти підстави для продовження цієї думки у словах Автора про «**абсурдність статистики, зафіксованої в обох переписах»,** тобто в переписах 1937 та 1939 років. Це твердження відверто суперечить наявним дослідженням фахівців, але В.Василенко

наводить на користь тези про фальсифікацію перепису 1937 р такий «аргумент»: «*…згідно з їх (переписів – Є.Г.) даними, з 1926 р. по 1937 населення України зменшилося всього на 538 639 осіб, а з 1926 по 1939 – більше як на 3 млн*.» Зрозуміло, що підтвердження таких цифр, тобто посилання на джерело, у статті немає. Звідки ж взялося твердження про зменшення населення України на 3 млн. у період між 1926 та 1939 рр., що, буцімто, підтверджується результатами перепису 1939 р.?

Наразі єдино можливим варіантом (у повному огляді про це детальніше) є припущення, що Автор елементарно сплутав поняття «**українці**», причому в межах всього СРСР, та «**населення України**». За результатами перепису 1939 року українців в СРСР було 28 111 007[5], а за переписом 1926 року – 31 194 976 осіб[6]. Тобто зафіксована переписами кількість українців справді зменшилася трохи більше ніж на 3 млн. Але це зменшення було зафіксоване насамперед на території РРФСР, де чимало етнічних українців (в першу чергу – на Кубані) були змушені назватися росіянами. До того ж згідно перепису 1937 р. українців в СРСР було ще менше – 26 421 212 осіб[7], але це у дописі В.Василенка жодним чином не відображено. Інакше кажучи, Автор насправді порівняв різні показники (кількість українців в межах СРСР і кількість населення радянської України), але звів їх до одного знаменника – «населення України» і зробив цілковито хибні висновки. Цей приклад зайвий раз доводить: тією чи іншою справою має займається фахівець. Щоправда, у зв’язку з такою засадничою помилкою виникає питання чи то до фаховості як науковців, чи то відповідальності як наукових редакторів Василя Марочка та Володимира Сергійчука. Як вони не помітити таку помилку? Можливо, частково відповідь на це питання можна отримати після аналізу їхніх праць.

Родзинкою збірника матеріалів мала стати стаття Володимира Сергійчука. Ззовні його праця вигідно вирізняється від допису В.Василенка: написана із належним дотриманням наукових стандартів: згадані у тексті фактологічні дані переважно підтверджуються

коректними, наскільки це нам вдалося точково перевірити, посиланнями на джерела. Відсутність же видавничих даних п.4. списку літератури нагадує прикрий хибодрук, а не нехтування науковими стандартами. Втім, незважаючи на «центральність», навіть у повному огляді розлогого огляду статті В. Сергійчука немає. Пояснення просте: переважну частину аргументів Автора присвячено прямій чи опосередкованій критиці тієї праці істориків та демографів (означимо їх, як вони те самі робили, як «Рудницький О. та співавтори»), у якій, зокрема, аргументується цифра у 3,9 млн. прямих втрат через надсмертність[8]. А відповідь на цю критику дають самі автори того тексту. Втім, вважаємо за доречне сказати про кілька виявлених недоліків, сутність яких є типовою для текстів цього В.Сергійчука на тему демографічних втрат внаслідок голоду і промовисто характеризує його підхід до цієї проблеми.

Хоча на початку вище і пролунала теза про аргументованість його тверджень, це, на жаль, не скрізь так. На початку статті В. Сергійчук стверджує, що професора Станіслава Кульчицького «першим із українських істориків було допущено до таємних архівів Кремля» (с.15). З контексту можна припустити, що йдеться про розсекречені наприкінці 1989 р. матеріали Всесоюзного перепису 1937 р.

Сам С. Кульчицький неодноразово зазначав, що з цими матеріалами він ознайомився у 1990 – тоді він на шляху до конференції в Торонто кілька днів попрацював у Москві над архівним фондом ЦУНГО Держплану СРСР в Російському державному архіві народного господарства[9] (тепер – Російський державний архів економіки). І хоча саме С.Кульчицький був першим українським істориком, який ознайомився із результатами перепису 1937 р., таємними вони вже не були, про що і свідчить журнальна публікація основних матеріалів цього перепису російськими науковцями в тому ж таки 1990 р.[10] А вже наступного року матеріали цього перепису були опубліковані окремою книгою[11].

Для чого ж тоді вже на початку тексту В. Сергійчук підкреслює «таємність» цих даних? З рецензованого тексту можна зробити лише

припущення, яке стає впевненістю після ознайомлення зі сказаним Сергійчуком на цю тему в інших місцях (за потреби можу надати підтвердження): такою вигадкою В. Сергійчук намагається скомпрометувати Кульчицького (мовляв, це йому так у Кремлі сказали занижену цифру втрат від Голодомору озвучувати). Навіщо вигадувати такий «компромат»? Щоб знецінити вагу аргументів на користь цифри прямих демографічних втрат від Голодомору у 1933 р., яку Кульчицький озвучив ще у ті далекі роки (3,5 млн.) і яка є близькою до оцінки групи «Рудницький О. та співавтори», тобто опонентів В.Сергійчука у рецензованій статті. А такі прийоми вже далекі від наукових і засвідчують насамперед слабкість аргументації самого Сергійчука.

Критикуючи чи сумніваючись у даних своїх опонентів В. Сергійчук не лише задає питання, а й висуває контраргументи, на які ми, власне, і звернемо увагу. Однією із завищених цифр (364 тис. осіб) йому здається кількість так званих «куркулів», виселених за межі УСРР протягом 1930-1933 рр. Перший аргумент – «часто постанови про розкуркулення та виселення відмінялися» (с.16) слід одразу відкинути як вигаданий. Причому не тому, що Автор не надає аргументів на підтвердження тези щодо скасувань чи корекцій ухвалених рішень (таке справді бувало і нерідко), а через те, що його опоненти оцінюють кількість переселених не за планами переселення, а за фактом, тобто вони вказують на зафіксовану відповідними органами кількість переселених.

Куди цікавіший другий аргумент, який вчений, здавалося б, підтверджує прикладами. Він звучить так: «Перегляд протоколів виконавчих комітетів місцевих рад УСРР 1932-1936 рр. свідчить, що на їх засіданнях регулярно розглядалися питання про повернення прав розкуркуленим». І далі, навівши три конкретних приклади про «повернення з куркульського табору», Автор вже на цій основі робить висновок: «певна кількість куркулів і членів їхніх родин повернулися до рідних домівок і якщо залишилися живими, то були врахованими під час перепису 1937 року замість померлих від голоду у 1932-1933 роках».

Як для стороннього читача, так, можливо, і для самого В. Сергійчука аргументоване твердження про «повернення з таборів » виглядає саме як «повернення із заслання з поза меж УСРР», бо в іншому випадку сенсу наводити цей аргумент просто не було б. Але насправді між цими твердженнями немає такого зв'язку. Поясню.

Поняття «розкуркулення» і навіть «експропріація усього майна і виселення з домівки» не було тотожним «висланню за межі УСРР». Хід розкуркулення було упорядковано постановою політбюро ЦК ВКП(б) від 30 січня 1930 р. «Про заходи з ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації». Згідно неї сільські господарі, які підлягали розкуркуленню, поділялися на три категорії. До першої зараховували «контрреволюційний куркульський актив», який пропонувалося «ліквідувати шляхом ув'язнення в концентраційні табори», не зупиняючись перед розстрілами. До другої категорії було зараховано «інші елементи куркульського активу» - їх планувалося виселити «у віддалені місцевості СРСР та в межах даного краю у віддалені райони краю». А вже у третю, причому наймасовішу категорію, входили усі інші «куркулі, що залишаються в межах району і підлягають розселенню на нових ділянках, які відводяться їм за межами колгоспних господарств»[12].

Детальніші аргументи щодо помилковості цього твердження В.Сергійчука подані у повному огляді, а тут зазначимо, що формат поселення куркулів - як тих, кого виселили за другою категорією, так і тих, кого за третьою, був схожим – вони мали поселятися в окремих, ізольованих від більшості колгоспників поселеннях, що, власне і можна означати як «табір». Мало того, коли в Центрально-Чорноземній області РСФРР (ЦЧО), щоб полегшити розселення розкуркулених, спробували проводити «обмін куркулями» між районами, то ця практика була визнана незадовільною[13]. Тобто колишні куркулі мали бути відокремлені від колгоспників у спеціальних поселеннях. Фактично мова йшла про табори.

Підсумуємо. По-перше, ми з'ясували, що більшість розкуркулених залишалися на місцях, тобто за межі УСРР не переселялися. По-друге, в

жодному з наведених В. Сергійчуком прикладі не говориться про поновлення в правах чи повернення з «табору куркулів» тих, хто приїхав з-за меж УСРР. Та й загалом їхній офіційний приїзд мав означати, що «куркульське» тавро з них знято ще за межами УСРР. Тоді як припустити звернення про поновлення у правах тих колишніх «куркулів», які мешкають поряд – цілком логічно. По-третє, у згаданих ним прикладах якщо щось вказує на категорію колишнього розкуркулення прохачів, то лише на третю (повернення прав батькам колгоспників, нетривалий 10-місячний шлюб з куркулем, виходець з батраків, який має синів червоних партизан) (с.17). Висновок: наведені Сергійчуком аргументи жодним чином не підтверджують його гіпотезу про повернення розкуркулених з-за меж УСРР. Висунення таких аргументів свідчить швидше за все про його недостатню обізнаність із питанням розкуркулення, бо інший варіант – свідому маніпуляцію – припускати не хочеться. Додамо, що переважна частина вказаних рецензентом відомостей розміщена у добре відомій праці «Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки»[14].

Ще один приклад вигаданої аргументації від цього ж Автора. Серед головних «підтверджень» тези «не менше 7 млн.» її прихильники з 2016 року наводять цифри поточного обліку населення станом на 1 січня 1932 р. Ці показники містяться у добре відомій фахівцям серії довідників з основних статистично-економічних показників господарства районів семи областей УСРР та АМСРР. У розміщених у кожному із довідників даних йшлося про те, що населення УСРР станом на 1 січня 1932 р. становило 32 680,7 тис. осіб, на що цілком доречно і вказує В.Сергійчук (с.21). А вже у наступному абзаці статті він наводить аргумент на користь цієї цифри: «Зрештою, це фактично відповідало розрахункам українського демографа А.Хоменка, згідно з прогнозами якого на 1 січня 1931 року населення України мало зрости до 31 159 тисяч» (с.21).

Таким чином, В. Сергійчук використовує прогнози А.Хоменка (при цьому неточно вказавши назву його праці) для того щоб довести «свою» базову для обрахунку демографічних втрат внаслідок Голодомору цифру і,

відповідно заперечити озвучену групою «Рудницький О. та співавтори». Перед ним три різні цифри (оцінки чи підрахунки). Перша, *найбільша* - 32 680,7 тис. осіб (населення УСРР станом на 1 січня 1932 р.) належить упорядникам довідника 1933 р. видання, які відверто визнавали: «Ми не можемо ґарантувати цілковитої певности та повноти показників, уміщених в довіднику»[15]. Друга, *середня* за чисельністю, належить групі «Рудницький О. та співавтори» - там йдеться про 31 221,2 тис осіб в УСРР станом на 1 січня 1931 р.[16]. І третя, *найменша* за чисельністю, яку, аналізуючи наявні тенденції, обрахував Арсен Хоменко та оприлюднив у виданні 1927 р. - 31 159 тисяч осіб населення станом на 1 січня 1931 р.[17]. **І при цьому всьому саме найменшу цифру В. Сергійчук означає як аргумент, який начебто заперечує середню за чисельністю і підтверджує найбільшу!** Чи є тут науковий підхід? Рецензенту питання здається риторичним, але хай читач вирішує сам.

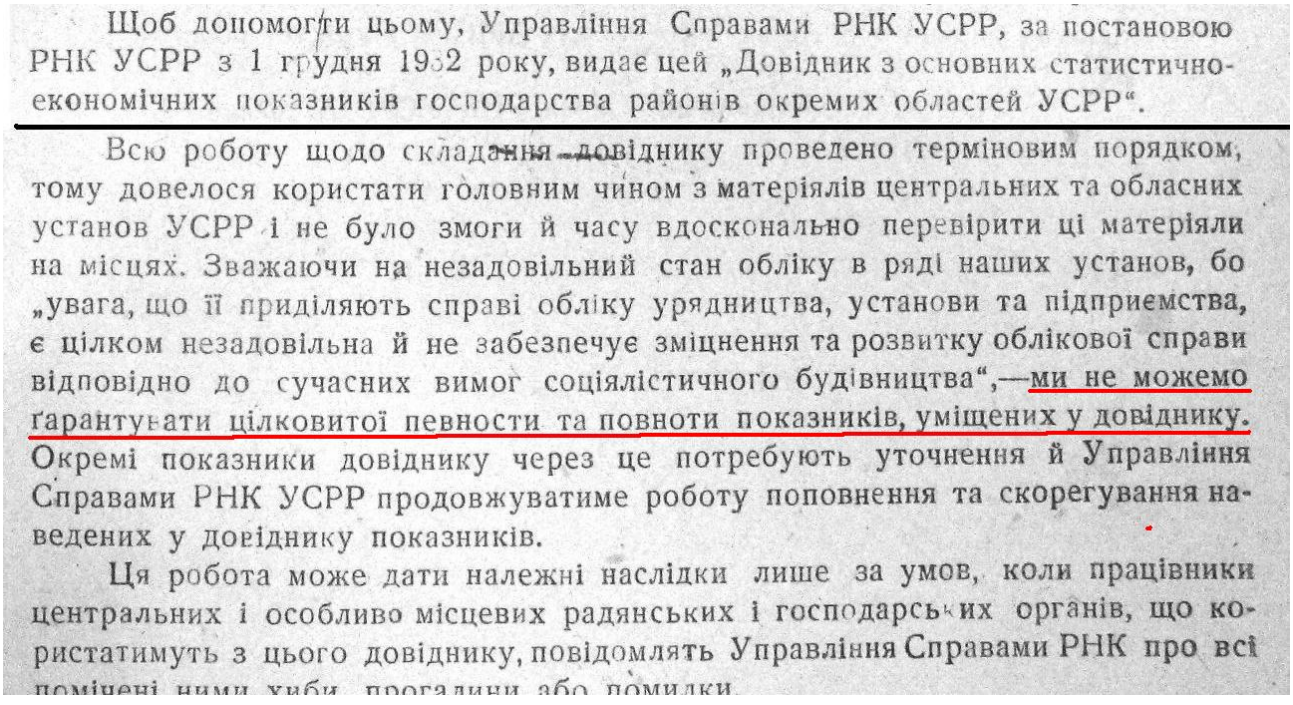

Щоб допомогти цьому, Управління Справами РНК УСРР, за постановою РНК УСРР з 1 грудня 1932 року, видає цей „Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів окремих областей УСРР".

Всю роботу щодо складання довіднику проведено терміновим порядком, тому довелося користати головним чином з матеріялів центральних та обласних установ УСРР і не було змоги й часу вдосконально перевірити ці матеріяли на місцях. Зважаючи на незадовільний стан обліку в ряді наших установ, бо „увага, що її приділяють справі обліку урядництва, установи та підприємства, є цілком незадовільна й не забезпечує зміцнення та розвитку облікової справи відповідно до сучасних вимог соціялістичного будівництва",—ми не можемо ґарантувати цілковитої певности та повноти показників, уміщених у довіднику. Окремі показники довіднику через це потребують уточнення й Управління Справами РНК УСРР продовжуватиме роботу поповнення та скорегування наведених у довіднику показників.

Ця робота може дати належні наслідки лише за умов, коли працівники центральних і особливо місцевих радянських і господарських органів, що користатимуть з цього довіднику, повідомлять Управління Справами РНК про всі помічені ними хиби, прогалини або помилки.

Типові для серії довідників зауваги у вступі про недоліки розміщеної у них інформації

Тепер звернемося до розлогого тексту Василя Марочка(с.25-46). У тематиці Голодомору він один з найперших дослідників. Наразі широко і глибоко знає тему. З недавніх пір В. Марочко взявся опановувати питання про демографічні втрати і ця стаття – один із результатів нового зацікавлення. Вона виявилася багатою на факти, джерела та гіпотези.

Однак це багатство має і негативні наслідки – текст малоструктурований, гіпотези висловлені безсистемно, одні твердження нерідко заперечуються іншими, зустрічаються неточності у фактажі і, головне, авторські висновки часом спростовуються наведеними у тексті фактами. Навіть питання, які він ставить своїм опонентам, викладені доволі хаотично, тоді як наукова праця потребує структурності та системності. Наведемо кілька підтверджень наданої рецензентом оцінки.

У перших рядках своєї статті, яка має назву «Статистика жертв Голодомору 1932-1933 років: історико-демографічний дискурс», Василь Марочко цілком логічно звертається до понятійного апарату, яким він, здавалося б, має намір оперувати надалі. Зокрема, Автор наводить аргументи на користь розширеного тлумачення поняття «жертви Голодомору 1932-1933 років», до якого включає не лише «померлих», а й «фізично потерпілих» (с.25). Однак сам же зазначеного змісту цієї дефініції і не дотримується, раз пораз вживаючи її саме як повний синонім слова «померлі внаслідок Голодомору», причому вперше - на цій же таки сторінці в наступному абзаці після згаданого визначення (детальніше про це в повному огляді).

Текст не позбавлений фактологічних неточностей та хибодруків. Візьмемо за приклад перші три твердження із зробленого у тексті огляду історії питання про оцінки демографічних втрат, або, як це пише Автор, першу «статистику жертв Голодомору» (с.26). У *першому* з них вказується: «21 липня 1933 року газета «Свобода» назвала цифру 10 млн. померлих від голоду в СРСР протягом півроку». Звернення рецензента до вказаного джерела виявило хибність цього твердження. У номері «Свободи» від 21 липня 1933 р. справді було дві статті, де йшлося про голод, але в одній йшлося про рятування українців втечами за межі УСРР в межах СРСР[18], а в іншій – розповідалося про конкретний випадок втікача, якому вдалося перебратися за Збруч[19]. Але в жодному випадку не йшлося про кількість втрат.

Друге твердження В. Марочка – про 6 мільйонів померлих з голоду з повідомлення газети «Діло» за 18 жовтня 1933 р. - цілком відповідає джерелу. А от третє - лише частково. Автор пише: «У жнива селянського розпачу «Діло» опублікувала висновок американського професора Сіллєта про 10 млн. загиблих в Україні та на Кубані». А ось як написано в джерелі: «Польська преса повідомляє з Льондону, що за підчисленням американського професора Річарда Сіллета в СРСР за останніх 6 місяців згинуло вже з голоду 10,000.000 громадян. Найбільше людей померло на Україні та на Кавказі». Тобто у Р. Сіллета йшлося про весь СРСР, а В. Марочко передав його слова як «в Україні та на Кубані», та й «Кавказ» - таки ширше поняття ніж «Кубань». Інакше кажучи, йде підміна понять, причому ми вже не зауважуємо, що йдеться про переказ публікацій польської преси, а не цитату із розміщеної у газеті «Діло» статті чи хоча б вислову Р. Сіллета. Вказані конкретні недоліки як такі не впливають на основний зміст статті і їх можна було б проігнорувати, якби не одне «але»: виявлене на цьому прикладі ставлення до джерельної бази сіє певний сумнів щодо інших аргументів Автора. Перевірити ж достовірність усіх заявлених цифр та фактів із згаданих у статті джерел рецензент не має часу та місця.

Деякі висловлені Автором твердження явно потребують редакторського опрацювання. Наприклад, таке перше речення другого абзацу на с. 35: «Дискусії між істориками та демографами започаткував перепис 1937». Наскільки стає зрозумілим із подальшого тексту, Автор мав на увазі, що дискусії започаткувало «оприлюднення результатів перепису 1937 р.», але написав він таки те, що написав. Зовсім невідповідними змісту є назви таблиці «Соціальний склад населення УСРР» (с.37), де реально говориться про розподіл колгоспників за кількістю трудоднів у 1932 та в 1933 роках, та таблиця «Природний приріст (гіпотетичний) на 1931-1933 рр. в УСРР», де насправді зазначена кількість населення та природній приріст радянської України за регіонами у 1929 р., тобто про 1931-33 роки там зовсім не згадується(с.33). Природньо, що Автор тексту

просто не бачить власних недоліків через «замиленість ока» (це стосується і тексту рецензента), але ж на те і є редакція видання, щоб звертати увагу хоча б на явні невідповідності. У названих випадках, а ними такого роду недоліки у статті не обмежуються, інші редактори видання явно недопрацювали.

У вступних заувагах, звертаючись до наявних проблем в обліку померлих в роки Голодомору та цілком слушно зауважуючи, що «переписи населення 1937 та 1939 рр. теж не дають вичерпної відповіді на питання щодо кількості жертв Голодомору В.Марочко робить цілком логічне, здавалося б, припущення: «Тому історики і демографи застосовують різні методики для статистичної оцінки кількості померлих» (с.25). Формально заперечувати ці слова немає підстав, адже методики, підходи, оцінки справді різняться як серед істориків, так і серед демографів. Приміром, історик С. Кульчицький та історик В. Марочко застосовують різні методики. Так само чимало відмінного є у підходах французької групи демографів (Ж. Валлен і співавтори) та українсько-американської, яку у 2015 її учасники означали як «Рудницький О. та співавтори»[20]. Зрозуміло, що методи дослідження названих істориків та демографів між собою теж не співпадають. Тобто, повторюся, слова Марочка про «різні методики» немає підстав заперечувати. Якби не одне чергове «але»: як він, так і чимало інших прихильників цифри демографічних втрат «не менше 7 млн.» просувають у суспільний дискурс тезу про те, що їх оцінка – це «оцінка істориків», а ті розрахунки, які показують менші цифри – це «оцінка демографів». А це, як ми вже тут зауважили, не відповідає дійсності.

У тексті Автор чимало місця приділив дискусії із згаданою вище як «Рудницький О. та співавтори» українсько-американської групою дослідників. Але часом «дискусія» набуває дивних форм. Так, приміром, слова Олега Воловини про те, що «реконструйована кількість померлих постійно зростала в містах та залишалась більш-менш стабільною в сільській місцевості протягом 1927–1931 рр.»[21] передаються Марочком

вже з іншим текстом та контекстом: «Зазначені роки, на його думку, мали «нормальну» структуру, виявилися «більш-менш стабільними в сільській місцевості протягом 1927-1931 рр.»(с.27). Інакше кажучи «більш-менш» стабільна смертність у сільській місцевості, про яку пише О. Воловина і яка підтверджується цифрами, у вустах Марочка перетворилися у загалом «більш-менш» стабільні роки у сільській місцевості! Додамо при цьому, що О. Воловина брав у лапки слово «нормальність», про яке згадує В. Марочко, тоді із цитати самого Марочка випливає зовсім інше.

Мало того, вказаної приписки шановному Авторові рецензованої нами статті виявилося недостатньо. Ймовірно, для того, щоб критика була переконливою, на основі вищенаведеної власної цитати В. Марочко вклав у вуста опонентам твердження про «ідеальність» «демографічних явищ зазначеного хронологічного періоду» (с.27) і чималу частину тексту присвятив критиці саме цієї «ідеальності». Такий підхід слід означити як суто емоційний, про науковість, на жаль, говорити не доводиться.

Як вже зазначалося вище, текст В. Марочка багатий на факти, джерела, гіпотези. Так, на с.31 він наводить слушні слова тогочасного демографа Арсена Хоменка, який у 1932 р. відверто визнав: «за сучасного стану нашої демографічної статистики будь-скільки точних обчислень у цій справі зробити немає жодної змоги». Втім така цитата і навіть згода з нею не заважає ні самому В. Марочку, ні його колегам із числа прихильників тези про «не менше 7 млн. жертв» спиратися у своїй підрахунках саме на дані поточної статистики 1931-1932 рр.

Ще одна цікава деталь. Василь Марочко відзначає, що А. Хоменко у своїх прогнозах «заклав природній приріст удвічі більший стосовно цих останніх років «некризового» періоду»(с.32). Нагадаємо принагідно, що вигаданий ним самим евфемізм «некризовий період» В. Марочко приписує демографам та датує його 1927-1931 рр. Тобто відомий демограф, якщо вірити словам самого Марочка, відверто помилився у своїх прогнозах. Але це чомусь не заважає Автору засновані на нереальних вже для 1930-1931 рр. показниках підрахунки і прогнози А. Хоменка стосовно кількості

населення у 1937 р. використовувати для аргументації тези про втрати від Голодомору на рівні 7 млн. осіб. Але ж хіба не зрозуміло, що навіть якби не було Голодомору, індустріалізація та розселянювання нікуди б не поділися, і що ці чинники спричиняли подальше зменшення природного приросту? Однак ні констатація тенденції на зменшення природного приросту населення, ні фактична заувага про те, що це не враховувалося тогочасними демографами, ні твердження самих демографів про відсутність скільки-небудь точних обчислень не завадили Автору брати за основу саме наведені у довідниках поточні дані зразка 1932 – початку 1933 р. і вже виходячи з них (і не враховуючи ще низку факторів) стверджувати, що кількість померлих внаслідок Голодомору становить 1,1 млн. у 1932 та 6,4-7,4 млн. – у 1933 р. (с.44.)

Якщо брати до уваги праці А. Хоменка, то є ще один цікавий факт. У своїй праці 1927 року він прогнозує кількість населення радянської України станом на 1940 рік у 35 428 тис.[22], яка, до речі, загалом узгоджується із озвученою групою «Рудницький О. та співавтори» цифрою втрат внаслідок Голодомору. Але В. Марочко, як це випливає з його тексту взяв цифру з іншого прогнозу, де йдеться про 1937 р. і про 35,6 млн. (с.34, щоправда, там теж є характерна для статті плутанина, але ми це вже лишили поза аналізом). Тобто без будь-яких пояснень береться вища цифру прогнозу і на її основі будуються подальші аргументи! На інші прогнози при цьому увага не звертається, ймовірно тому, що там цифри менші. Загалом як з цього випадку, так і від усієї статті в її цілісності складається враження, що Автор робить свої висновки під зовнішнім тиском, тоді як у самому тексті науковий підхід раз по раз таки дає про себе знати.

Аналізу тексту Арсена Зінченка у цьому скороченому огляді (на відміну від повного) місця не знайшлося через те, що зміст його статті не стосується демографічних втрат. Натомість ми вирішили звернути увагу на текст доктора історичних наук Петра Чернеги, професора та викладача Національного педагогічного університету М. П. Драгоманова. Основна

тематика його статті не стосується демографічних втрат – там йдеться про геноцид, Однак і про втрати він, на жаль, не забув сказати. «На жаль», бо нічим іншим як профанацією теми його твердження про 10 млн. загиблих від Голодомору (с.130) назвати не можна. Не обмежившись цим, П.Чернега вказав як на буцімто реальний факт на поширюваний в українському суспільстві міф про знищення «усіх бандуристів, що зібралися на свій форум у Харкові» (с.130). Він також голослівно зазначив, що «національний склад державного апарату республіки у 20-30-х роках також був переважно не український», тоді як ці слова безумовно заперечуються статисткою кінця 1920- 1930-х років[23].

Втім, можливо, про згадані вигадки, як і загалом про цей текст, рецензент у скороченому огляді і не згадав би, якби П.Чернега при аналізі аналізу дій Кремля не зауважив, що «сьогодні понад 50% населення […] знову голодує» (с.131) (за контекстом – подібно до 1932-1933 рр.) та не означив би голод сучасною пересторогою для України. На наш погляд, нічим іншим як блюзнірством щодо терміну «геноцид» як такого та головної його складової – смертності від голоду – такі твердження означити не можна. Сумно, що таку відверту вигадку і до того ж моральний непотріб наукові редактори збірника, яких резолюцією конференції запропоновано як учасників освітньої програми, залишили у тексті. Додамо також, що і сам П.Чернега свого часу вже побував серед авторів шкільних навчальних посібників.

Слід зазначити, що далеко не до усіх праць із аналізованого збірника матеріалів у рецензента є змістовні зауваги – і про такі статті теж можна буде дізнатися у повному огляді. Одним із добре аргументованих і логічно викладених текстів і, водночас, останньою працею, на яку ми звернемо увагу у цьому огляді, є стаття Валерія Удовиченка «Особливості розслідування втрат української нації внаслідок геноциду в Україні 1932-1933 років» (с.137-142). У ній розповідається про роботу слідчої комісії, зокрема, звертається увага на те, слідчі з’ясовували причини та наслідки Голодомору і, насамперед, кількості загиблих.

Нагадаємо, що за результатами роботи цієї комісії у січні 2010 року Апеляційний суд Києва визнав, що загальна кількість прямих людських втрат від Голодомору протягом 1932-1934 рр. складає 3 мільйони 941 тисяча осіб. – саме цю цифру і подала на розсуд суду комісія. А при її складанні слідчі звернулися до реальних фахівців з питання підрахунку чисельності населення, тобто до науковців-демографів.

На наше переконання, така настанова - звертатися до справжніх фахівців з питання при оцінці тих чи інших питань - має бути правилом. Так, ставити під сумнів висновки фахівців та задавати відповідні питання може будь-яка особа. Але ті питання, принаймні, коли вони лунають від науковців, повинні мати реальне підґрунтя, яким не можуть вважатися твердження на кшталт «а мені не подобаються ваші висновки». Якщо ж ті сумніви обумовлені ідеологічними чинниками, вигадками чи просто необізнаністю у проблемі, то вони не мають права подаватися як вивірене наукове знання. Не можна неперевірені і тим більше науково спростовані тези поширювати серед широкого загалу чи впливових громадських і державних діячів, користуючись їхньою (тих діячів) необізнаністю або емоційним сприйняттям проблеми Голодомору. Тим більше не можна такого роду висновки директивно поширювати в освітніх закладах, як це зробило Міністерство освіти України у липні 2018 р.[24]

При поширенні української візії про Голодомор слід пам’ятати, що це одна з основних тем української історії, про яку говориться у світі. Тому акцент на недостовірних і легкоспростовуваних відомостях про цю трагедію загалом підриває довіру до досліджень українських істориків як таких. Мало того, вказівка на перебільшені цифри загиблих ще й знецінює пам’ять про боротьбу проти більшовицького режиму тих українців, хто вижив і зрештою переміг у цій боротьбі.

Цей текст є розширеним варіантом статті, яка розміщена тут:

http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2518-gennadij-efimenko-neobiznanist-chi-manipulyatsiji-shche-raz-pro-argumenti-na-korist-tezi-pro-7-10-miljonni-demografichni-vtrati-ukrajintsiv-vnaslidok-golodomoru

---

[1] Єфіменко, Геннадій. Старий міф краще нових двох? Про деякі «нові аргументи» щодо втрат від семи до десяти мільйонів українців під час Голодомору. Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/2024-henadii-yefimenko-staryi-mif-krashche-novykh-dvokh-pro-deiaki-novi-arhumenty-shchodo-7-10-milionnykh-vtrat-ukraintsiv-vid-holodomoru

[2] Міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації». Режим доступу: http://memorialholodomor.org.ua/science/conferences/mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferenciya-golodomor-1932-1933-rokiv-vtrati-ukrainskoi-nacii/

[3] Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації» (Київ, 4 жовтня 2016 року) – Київ: Видавець Олег Філюк, 2017 – 200 с.

[4] Режим доступу: Міжнародна науково-практична конференція «Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації». 19 грудня 2016. Конференція відбулася 4 жовтня 2016

[5] Национальный состав населения Союза ССР // Всесоюзная перепись населения 1939 года : основные итоги / Рос. акад. наук, Науч. совет по ист. демографии и ист. географии [и др. ; сост. Ю. А. Поляков и др. ; редкол.: чл.-кор. РАН Ю. А. Поляков и др.]. - Москва : Наука, 1992. – С.57.

[6] Население СССР по народности // Национальная политика ВКП(б) в цифрах. – М., 1930. – С.36.

[7] Национальный состав СССР по материалам Всесоюзной переписи населения 1937 // Всесоюзная перепись населения 1937 года : общие итоги : сб. документов и материалов / Ин-т рос. истории РАН ; сост. : В. Б. Жиромская, Ю. А. Поляков. — РОССПЭН — М., 2007 – С.86.

[8] Левчук, Н.М. ; Боряк, Т.Г. ; Воловина, О. ; Рудницький, О.П. ; Ковбасюк, А.Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки // Український історичний журнал. — 2015. — № 4. — С.84-112.

[9] Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – Кн. 2. – К.: Темпора, 2013. – С.503.

[10] Поляков, Ю.А. ; Жиромская, В.Б. ; Киселев, И.Н. Полвека молчания: Всесоюзная перепись населения 1937 г. // Социол. исследования. 1990. № 6-8;

[11] Всесоюзная перепись населения 1937 г.: Краткие итоги. М., 1991.

[12] Постановление Политбюро ЦК ВКП(б) «О мероприятиях по ликвидации кулацких хозяйств в районах сплошной коллективизации» // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927—1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. — С. 126-127.

[13] Справка Особого отдела ОГПУ о внутриокружном переселении кулачества третьей категории // Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927—1939. Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 2. Ноябрь 1929 — декабрь 1930 / Под ред. В.Данилова, Р.Маннинг, Л.Виолы. — М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С. 745.

[14] Кульчицький С. Опір селянства суцільній колективізації. ,// Голод 1932–1933 рр. в Україні: причини та наслідки. – К., 2003. – С.366-387.

[15] Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Харківської области УСРР. – Харків, видання управління справами УСРР, 1933. – С. 5.

[16] Левчук, Н.М. ; Боряк, Т.Г. ; Воловина, О. ; Рудницький, О.П. ; Ковбасюк, А.Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки // Український історичний журнал. — 2015. — № 4. — С.98.

[17] Хоменко А. До питання про майбутній темп росту населення України (за матеріялами демографичного відділу ЦСУ) // Червоний шлях. – 1927. - №7-8. – С.198.

[18] Населення України тікає від голоду в світ за очі. Москва не пускає до себе голодних з України. // Свобода. Український денник. Джерзи Ситі, Н. Дж. – 1933. 21 липня. – С.1.

[19] Під враженням оповідань одного з них, що вирвалися від большевиків // Свобода. Український денник. Джерзи Ситі, Н. Дж. – 1933. 21 липня. – С.4.

[20] Детальніше про відмінність у підходах та оцінках між двома групами тут: Левчук, Н.М. ; Боряк, Т.Г. ; Воловина, О. ; Рудницький, О.П. ; Ковбасюк, А.Б. Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки // Український історичний журнал. — 2015. — № 4. — С.84-112.

[21] Воловина, О. Помісячний розподіл демографічних втрат внаслідок голоду 1933 року в Україні. // Голод в Україні у першій половині XX століття: причини та наслідки (1921–1923, 1932–1933, 1946–1947): Матеріали Міжнародної наукової конференції. Київ, 20–21 листопада 2013 р. / Інститут демографії

та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України; Інститут історії України НАН України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2013. – С.234.

[22] Хоменко А. До питання про майбутній темп росту населення України (за матеріялами демографичного відділу ЦСУ) // Червоний шлях. – 1927. - №7-8. – С.198.

[23] Детальніше про національний склад державного апарату тут: Кульчицький С.В., Єфіменко Г.Г. Структура державної влади в умовах формування тоталітарного ладу // Історія державної служби в Україні : у 5 т. // відп. ред. Т. В. Мотренко, В.А.Смолій; редкол.: С.В.Кульчицький (кер. авт. кол.) . – К.: Ніка-Центр, 2009. – Т. 2. – С.228-288.

[24] Про цю директиву та реакцію на неї науковців демографів див тут: Звернення Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України до Міністерства освіти і науки України у справі некоректних цифр втрат населення від Голодомору у "Методичних рекомендаціях щодо викладання історії у 2018/2019 навчальному році" (лист МОН № 1/9-415 від 3 липня 2018 р. "Щодо вивчення у закладах загальної середньої освіти навчальних предметів у 2018/2019 навчальному році"). Режим доступу: http://resource.history.org.ua/item/0013963